

הַחֵרוֹז וְהַקְדוּמִים

דברים לכבודו של חתן פרס ביאליק לחכמת ישראל תשמ"ח – פרופ' ישראל אלדד

רבקה ש"ץ

היהדות, שהוא לא נלאה מלהצביע על האינטגרליות שלה – זהו שנותן לו את יחסו האינטימי אליה ואת כוחו להלחם על המסר שלה. בתקופה של אנטומיה של תרבויות וסכנת ההתפוררות עקב הפרזה בביקורת היסטורית וחולשת הדעת שהיא גורמת – יש לקני המידה של אלדד ערך של בנין.

אין הוא אוהב גישה פרובוקטיבית אל תרבות ישראל; לא אנטינומיזם דתי ולא אנטינומיזם לאומי. את המהפכה שלו – והוא מהפכן מעצם חיוניותו – הוא לא עושה על חשבון מערכת הערכים אלא בקריאה לא להענות למערכת ערכים חיצונית ומפתה, בין במדע בין באמנות ובין בפוליטיקה. הוא שומר על מערכת קואורדינטות משלו המנחה את שיקול דעתו, מערכת זאת היא בעיניו יהודית.

אלדד עומד על משמר האתוס היהודי לבל תבוא רוח מצויה או שאינה מצויה ותפרוץ את הגדר ותרמס החלקה הטובה – אין הוא רוצה לעמוד עירום ועריה כלפי ההיסטוריה. קיומו של עם ישראל והאמת שהוא נושא היא בעיניו פרימאט שאין עליו ויכוח, ומתוך עמדה זו הוא גם מבקר את האורתודוכסיה שיהדותה מפריעה לציוניותה. כמו כן הוא מבקש את הצמידות בין דת ולאום שהיא "מום מלידה אצלנו" כדבריו.

ספריו של אלדד ובעיקר הטרילוגיה של "הגיונות" הם ספרי קטרוג ואמונה, קטרוג על ההנהגה הציונית על שמעשיה היו – לדעתו – פרי המקרה ולא פרי הרצון המכוון את ההיסטוריה, קטרוג על ויתור על אידאולוגיה לוחמת וחד משמעית על הפרימאט הציוני של גאולה שלמה לעם ולארץ, קטרוג על אי הבנת האינטגרציה ההכרחית בין יהדות וציונות.

מעל שלשת הטיועונים הללו עומדת כמובן פילוסופיה בסיסית יהודית: הפילוסופיה הציונית שלו היא מהפכנית, הפילוסופיה הציונית הקלאסית היתה אבולוציוניסטית.

אם משתמשים היום במושג 'ההרפתקה הציונית', הרי אפשר לומר שאלדד ודאי סבור שלא היתה הרפתקנית דיה ובזה היא הפסידה לא רק טריטוריה אלא גם תאוצה של עשיה, ולאורך זמן גם את רמת המורל של העשיה.

היסודות הרבולוציונריים היו בעיניו בעלי טונים נמוכים מדי ונסוגו נסיגה מתמדת מפני המציאות

ר' אבהו היה יושב ודורש ואש מלהטת סביבותיו, אמר שמא איני חרוז בדברי תורה כתקנן? שאמר ריש לקיש: יש שיודע לחרוז ואינו יודע לקדוח ויש שיודע לקדוח ואינו יודע לחרוז, אבל אני הייתי החרוז ואני הייתי הקדוח. (שיה"ש רבה)

פרופ' ישראל אלדד הוא תופעה יחודית בשדה חכמת ישראל. אלדד שקיבל תורה מפי מורי בית המדרש לרבנים בווינה והוקיר במיוחד את אביגדור אפטוביצר – חוקר המדרש הנודע, סלל את דרכו העצמאית כחוקר והוגה דעות בעל כיוון פילוסופי משלו. כל ספר שכתב החל ב'הגיונות מקרא-תשי"ט, דרך שלושת כרכי 'הגיונות' על יהדות וציונות-תש"ם, וכלה בפולמוס ההיסטורי אקטואלי על מעמדו של מרד הקנאים ומרד בר כוכבא; וכן ספרו "ירושלים-אתגר" – תשל"ח, שחיבר יחד עם בנו אריה – על כולם שרויה רוח אחת ואמת אחת.

שני אלמנטים מרכזיים בתורתו של אלדד, האחד אי הפרדה בין חומר לרוח או בלשון ההיסטורית שלא להקריב את ירושלים בשביל יבנה, והשני חיבור היהדות אל הציונות תחת אשר חכמת ישראל בדורות הקודמים נתחברה אל האמנציפציה.

אלדד נושא את עולמה של היהדות בכל מה שיעשה, היא בשבילו השקפת עולם ולא צרוף מקרי של רעיונות, יהיו יפים או פרובלמטיים ככל שיהיו.

יש לו קריאת היסטוריה משלו המונחה ע"י אתוס של עיצוב החיים היהודיים. הוא בר-פלוגתא לאלו משתי הגישות הנפוצות כאפולוגטיקה כלפי התרבות החיצונית, הן בלבושה האורתודוכסי והן בלבושה החילוני. כוחו של אלדד הוא דווקא בפתחת החזיתות, בהתמודדות אידאולוגית על מערכת ערכים. כך הוא עומד בחזית הקשה שהעמידו ביקורת המקרא מיסודו של ולהאוזן, או ההתקפה הדרוויניסטית על התפתחות הגזע האנושי.

אלדד נעזר הרבה והתעמק במחשבת חז"ל כקשר קפיצה לבנין תפיסה סוציו-תרבותית שבעזרתה הוא דורש במקרא ואפשר לומר שאפילו פותח ז'אנר דרשני הבונה גשר בין הלשון אל מערכת אידאולוגית.

בשביל אלדד תרבות היא מושג אינטגרלי, לא כל שכן

בעיני אלדד הציונות היא ריאליזציה של מהלכים היסטוריים הכרחיים ועל כן יש בה השלכות מטפיזיות המחזירות אותנו למושג הגאולה. היא מקודשת – על כן – מעבר למושג המדינה. אין הוא מתפעל ממושג המדינה גם אם הוא דורש גבולות מכסימליסטיים – אין הוא רוצה ציונות טריטוריאליסטית המנותקת מהיהדות וכאן יש לו דין ודברים מן הקשים עם הזרם הכנעני ועם 'הישראליות' בכלל שאינה רגישה למציאותו של יסוד מטפיזי.

באלדד יש אי מנוחה מטפיזית: מעריך את הפרגמטיות ואינו פרגמטיסט לפי השקפת עולמו. הסתכלותו והערכתיו הן ריאליסטיות מאוד ואף על פי כן אינו בעל פילוסופיה ריאליסטית. הוא מעריך את הרגלים הדורכות על הקרקע או כלשונו ה'בשרודמיות'; אבל אין הוא מיליטריסט, רוצה הכל כאן ועכשיו ואינו עכשוויסט. הוא אדם נושא סוד, הוא שאמרתו אי מנוחה מטפיזית.

האלמנטים שהציונות זקוקה להם היא – בעיניו – השתחררות מהנורמות הספיריטואליות של הגלות. לדעתו ההומניזם והפציפיזם כתנועות העומדות ברשות עצמן, פגעו ביהדות ובציונות כאחד וכבלו את הספונטניות שלהן. את הציונות הפכו לתנועה סתגלנית במקום שתהא תנועה המעצבת את הסוברניות של היהודי בארץ-ישראל.

אלדד מרגיש, בצדק, שעומק המשבר הציוני חל בשל חוסר האורגניות של האלמנטים שחיו יחדיו בזרמים ובגישות השונות של התנועה הציונית פנימה, ושל זרמים ביהדות שנשארו חיים וקיימים בצידה של הציונות. עובדה היא שיש יהדות שאינה נרתמת לאינטרפרטציה ציונית, ויש ציונות שאינה חיה במעגל של מושגי היהדות. עובדות אלו – סבור אלדד – יצרו את רגש האשמה שהוא קורא לו 'רגש אשמה קולוניאליסטי'. הפרוק לגורמים של האלמנטים דת, מדינה עם, ונסיון הגדרתם מחדש על פי קני המידה האירופיים, פוררו את הבטחון הפנימי והעלו את השאלות של צדק מוסר וזכויות אזרח לפי המתכונת האירופית שאין – לדעתו – התחיה היהודית יכולה לעמוד בהם כי הם תובעים את מחירם מהאידיאולוגיה הציונית. מושגים כמו 'מרכז רוחני' של אחד העם או 'מוסר היהדות' של בובר היו מושגים שפעלו לדעתו נגד התחיה היהודית ונגד גיבושה האורגני, והוא רואה בזה גם אגואיזם אליטיסטי אנטי לאומי וגם סילוף של יסודות היהדות.

לאלדד יש אמונה עמוקה ביחוד היהודי או מה שקוראים היום בגניוס היהודי. כוח היצירה שלו, שהוא מותר האדם, הוא המבשר והערובה לאורגניות של החיים היהודיים וקרקע הגידול של ארץ-ישראל היא בחינת פתיחת השערים החדשה. אלדד מאמין בהשבת האבדה לבעליה: הוא רוצה את המטה היסטוריות אבל בתוך ההיסטוריה, את המוסר של עם השופט באופן חופשי את מהלכיו. הבונה את חוקתו על פי עקרונות התרבות העצמית שלו, המחזיר השכינה לציון מתוך קבלת עול מלכות שמים כציווי עליון. מושג המצווה חי וקיים אצלו כאידאה המנחה את החיים היהודיים גם אם אין היא בעלת משמעות אורתודוקסית, ואולי דווקא משום כך. מערכת המצוות הן בשבילו מארג חיים המשקפים את

ההיסטורית, או מה שנראה היה כמציאות פוליטית שיש להכנע מפניה. אחד הדברים היותר חשובים בתפיסתו של אלדד היא הדגשת הפרוש הבלתי נכון של המציאות הפוליטית מצד מנהיגי הציונות ואי הערכה נכונה של הכוחות היוצרים והמהפכניים שעמדו לרשותה של הציונות.

האלמנט החיוני בעיניו היה לרתום את היסודות האידיאולוגיים של היהדות לרתמת הציונות, דבר שהוזנח לדעתו לגמרי ונשאר בחינת פרובלמה שהחלישה גם את הטיעון הציוני. בידוע הוא שיהדות וציונות לא ירדו כרוכים יחד לעולם. לא מבחינה היסטורית ולא מבחינה אידיאולוגית. התנועה הציונית לא צמחה מלכתחילה על סמיכות הפרשיות שבין השתים. אדרבא, התשובה הציונית היתה תשובה חדשה לאחר המשבר שעבר על עם ישראל עם יהדותו, לאחר שנכשלה האינטרפרטציה נוסח האמנציפציה ו'חכמת ישראל' במאה ה'ט'.

בעיני אלדד הדיאלקטיקן היו המשברים המשיחיים כולם בחינת תנאים מוקדמים והכרחיים למהפכה המשיחית הציונית. שכן ללא המשבר עם המסורת לא היה נוצר היאוש שהוא אבי כל מהפכה. המסורת הגנה מפני היאוש ולא אפשרה רדיקאליזציה של המצבים ההיסטוריים, ובכך היתה למגינה על תקוות – תקוות רחוקות בלבד שהן האויב של המהפכה. ההכרעה המהפכנית נעשית על סף התהום ואת תודעת התהומיות של ההיסטוריה מדגים אלדד חזר והדגש. הטעות – ושוב הטעות – היא, לראייתו של אלדד, שעם ישראל מהלך במישור ובזה אחר את המועד במרוץ עם ההיסטוריה במחיר שישה מיליון יהודים. היהדות ככח משמר, לא עמדה לעם ישראל ויש לה מה לומר רק ככוח מהפכני המצטרף ליהדות האקטיביסטית.

הראייה האבולוציונית של ההיסטוריה היא בעיני אלדד בלתי פוליטית, ומונעת את ההתמודדות במרוץ ב'הסיבוב השני'; והפעם לא עם אירופה הנוצרית אלא עם המעגל הערבי מוסלמי. ביקורת התרבות הציונית וביקורת הפסיכולוגיה הציונית הם שני דברים מן המעניינים בהערכתו של אלדד.

אם במהלכים הפוליטיים של הציונות מבקר אלדד את המנהיגות הרשמית – ובעיקר את חיים ויצמן – כאנשים שנכשלו אישית בהגשמת הציונות מתוך שנפלו טרף לאינטרסים של האימפריה הבריטית, הרי במישור של התרבות של הציונים הוא מנתח את הרקע הסוציולוגי והאידיאי שהולך לדה-ציוניזציה ולדה-יודאיזציה כאחד. אין ספק שהציונות היתה המעשה המודע והמוצהר של הישוב היהודי בארץ, אלא שאלדד רואה שמערכות מתחרות בנו את המנטליות של הישוב; הסוציאליזם, הקמת חברה למופת, הצדק הסוציאלי, הליברליזם, הדמוקרטיה. אלה מערכות שלדעתו כרסמו לאט לאט ביסוד המהפכני הציוני, הם הסיטו את השאלה העיקרית הצידה והכשילו את הבלעדיות הציונית. קיום מערכות אידיאיות מורכבות כל כך ועמוקות כל כך, מנעו את החד מימדיות או ה'חד סטריות' – כפי שקורא לזה אלדד – של הציונות. ועד כדי כך שהוא מצוי היום את השאלה כלום הציונות היא אפשרות או הכרח?

הראשונות של חינוך האדם היהודי שהוא אידאל הקודם לאידאל של "אור לגויים".

הדאגה לקוסמופוליטיות של הרעיונות היהודיים היא ממנו והלאה, כשם שאין לאוניברסליזם של היהדות שום רבותא. ליהדות יש ערך כאורח חיים הבונה אישיות יהודית בעלת הכרה בצלם אלהים, המישירה להביט בהיסטוריה ללא כפיפת ראש ושאינה קורצת בעיניה לעבר תרבויות שאולות. אלדד שנא את האינדיבידואליזם האגואיסטי ואת הבכיינות של תרבות הנוחיות והוא סבור שהעולם המערבי עומד בפני התמוטטות של ערכי המוסר מתוך השובע והשפע.

ליהדות יש דרך שלא תתן למוט רגלינו באשר היא לא איבדה את אמונתה בסמכות המוסרית העליונה ולא נתלתה במוסר יחסי "שאלה שחוזרת לתפוס מקום בראש ההגות והדאגה האנושית". לדבריו: "הפרדת תחומי השכל מהמוסר, המדע מהאמונה, המדיניות מהחזון, הפרדות אלו הן ביסוד החורבנות כולם".

התחושה המוסרית של אלדד באה לביטוי במאמר המצוין שכתב על משפט אייכמן, לא מאמר של נקמה אלא

של עומק ההבנה למהלכים ההיסטוריים של אידאות; האידאה שפרי הבאושים שלה הוא ביטול האחריות האישית של האדם בפני אלהים והפיכתו לאוטומט מבצע פקודות על דעת השליטים האכזריים, היהדות עומדת לדבריו, מול כל טוטליטריות, תהא זו קומוניסטית או פשיסטית וכפייתה היא "חרות על הלוחות".

זכות מיוחדת שמורה לאלדד בכתבת העתון "דברי הימים - חדשות מן העבר" שעסק בו שנים הרבה. כעתונאי מן העבר הוא מקיף את ההיסטוריה היהודית מימי אברהם אבינו ועד להרצל חוזה מדינת היהודים. מאורעות העולם כגדולים כקטנים נשקפים שם ועמהם מובלט המקום שתופסים תולדות היהודים בחיי הציויליזציה המזרח תיכונית והמערבית - עד שובם למולדתם.

רק ראש חכם ולב נבון מסוגלים להעלות כך את הריאליה של שלושת אלפים שנה, והלוואי שיימצא גוף ציבורי שיתן דעתו על כך שרק חלק אחד משלשת הכרכים שיצאו לאור באנגלית, מצוי עמנו בלשונונו ■

[Faint, mostly illegible text in the bottom left column, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

[Faint, mostly illegible text in the bottom right column, likely bleed-through from the reverse side of the page.]